

## وضع مالی و اقتصادی شاهنشاهی پارت

از سازمان اقتصادی و مالی پارتیان اطلاعات کافی و کاملی آنچنان که لازمه پنج قرن دوران شاهنشاهی این سلسله میباشد در دست نیست و مورخان باختصار در این مورد مطالبی اظهار داشته‌اند. اما آثار و اسناد مکشوفه در کاوش‌هایی که از نقاط مختلف ایران یا ایران بزرگ دوران پارت بدست آمده و منابع معدودی که موجود است تا حدی اوضاع مالی و خصوصیات سازمانهای اقتصادی آن روزگاران را بنظر میرساند.

شاهان اولیه پارت<sup>۱</sup> بارانیدن سلوکیان از بسیاری از سرزمینهای ایران<sup>۲</sup> بر اثر پیکارهای مداوم ضمن تحکیم بخشیدن بوضع خود،

۱- ایشک اول: (۲۵۰-۲۴۸ پ.م) . تیرداد اول: (۲۴۸-۲۱۱ پ.م) . اردوان اول: (۲۱۱-۱۹۱ پ.م) . فریادپات: (۱۹۱-۱۷۶ پ.م) . فرهاد اول: (۱۷۶-۱۷۱ پ.م) .  
۲- ایشک و برادرش تیرداد توانستند سرزمین پارت و گرگان را بتصرف درآورند . در سال (۲۲۸ پ.م) دوران پادشاهی تیرداد سلوکوس دوم یا سپاهی فراوان از بابل بسوی مشرق حمله برد ولی بخت با تیرداد یاری نمود و سلوکوس بواسطه اغتشاشی که در ناحیه غربی روی داده بود ناچار شد که بدانسوی روی آورد . شاه باختر دیودوت نیز از در مصالحه با تیرداد درآمد . در سال (۲۰۹ پ.م) آنتیوکوس سوم برای بدست آوردن سرزمینهای شرقی که جزو متصرفات پارتیان درآمده بود پس از غارت معبد آناهیتا در هگمتانه (همدان) بسوی تختگاه صد دروازه (Hecatompylos) روانه شد و از آن شهر بطرف گرگان رفت، با وجود موفقیت صلاح در آن دید که با اردوان شاه پارت از در مصالحه درآمد . در دوره فرهاد اول قسمتی از ماد جزو قلمرو پارتیان گردید . (ر.ک به تاریخ سیاسی پارت نیلسون دوبواز (N. De Bevoise) ترجمه علی‌اصغر حکمت (ص-۱۲) و The Parthians تالیف M. A. R. College (ص - ۲۷) .

شهرها ۳ و آبادیها و دژها بنا نهادند و ویرانیها را تجدید بنا و از نو ساختند و بامور مالی توجه فراوان مبذول داشتند. تأسیس هر یک از مراکز مسکونی و بنیاد آنان موجب رفاه و آسایش اهالی آن شهر یا روستا گردید. در مناطق مختلف برحسب شرایط اقلیمی و پیشرفت مردم هر ناحیه در کارهای تولیدی یا کشاورزی و بنا بر - امکانات محلی وضع اقتصادی، روبراه گردید.

در دوران شهریاری مهرداد اول (۱۷۱-۱۳۸ پ.م) که دوران اعتلاء شاهنشاهی پارت میباشد، پادشاهیمها و فرمانروائیهایی که در دوره سلوکیان در نواحی مختلف ایران زمین تشکیل یافته بود به اطاعت وی درآمد. ۴ هر یک از این مناطق مانند نواحی شمالی، ماد، الیمائی، ۵ خرسن، ۶ پارس، ۷ بابل، آشور که مسخر و گشت

۳- اولین شهرهایی که پارتیان بنیان نهادند عبارتند از: نسا (Nisa) که اولین مرکز فرمانروائی آنان بشمار می آید. ویرانه این شهر که از سال ۱۹۳۰ میلادی تا امروز مورد کاوش بوسیله باستانشناسان روسی قرار گرفته است در هیجده کیلومتری عشق آباد (ترکمنستان) کنونی است، آثار بسیار مهم و ابنیه و معابدی از دل خاک بیرون آمده است. آساک (Assak) یا ارشکیه: این شهر در نزدیکی قوچان فعلی بوده است ارشک در این شهر تاج شاهی بر سر نهاد. تاریخ سیاسی پارت تألیف نیلسون دو بواز (N. C. Debevois) ترجمه علی اصغر حکمت (ص - ۸).

شهر دارا که محل آن در نزدیکی درگز کنونی بوده است چون موقعی استوار داشت تیرداد آنرا بنیان نهاد. صد دروازه یکی از پایتختهای اولیه پارت است که در حوالی دامغان یا شاهرود فعلی واقع بوده است.

۴- مهرداد با شکستی که به دمتریوس دوم (۱۴۵-۱۳۸ پ.م) شاه سلوکی وارد ساخت دست سلوکیان را برای همیشه از ایران کوتاه نمود.

۵- الیمائی بر قسمتی از منطقه ایلام کهن که بین کوههای بختیاری یا قسمت شرقی شوش واقع بود اطلاق میشود. این سرزمین در اواخر دوره سلوکیان استقلال پیدا کرد و مهرداد پس از تسخیر ماد این ناحیه را بتصرف درآورد و شاه محلی را از طرف خود در فرمانروائی ایقا کرد. از اوایل قرن اول میلادی فرمانروایان الیمائی از شاهزادگان پارتی بودند. (ر. ک. به راهنمای موزه بانک سپه تألیف ملکزاده بیانی (ص - ۱۹).

۶- خرسن (Charax) در ناحیه بابل جنوبی در مصب فرات و دجله واقع بود. در دوره اسکندر این شهر بنا گردید و بنام اسکندریه دجله خوانده شد. در اوایل دوره سلوکی انطاکیه نامگذاری شد. بالاخره بنام مرکز فرمانروائی خرسن نامیده شد. (ر. ک. به راهنمای موزه بانک سپه تألیف ملکزاده بیانی (ص - ۱۹).

از جهات مختلف دارای ذخائری بود که بوضع مالی پارتیان رونق زیادی بخشید و خزائن شاهنشاهی را غنی ساخت. (ش-۱)  
مهرداد در تابستان سال (۱۴۱ پ. م) بشهر سلوکیه<sup>۸</sup> که



شکل ۱  
سکه مهرداد اول ( ۱۷۱ - ۱۳۸ پ. م )  
از مجموعه موزه بانک سپه

۷- سرزمین پارس در دوره هخامنشی اهمیت فراوانی داشت و ساتراپ محل از بین شاهزادگان انتخاب میشد اقتدار این شاهزادگان در این خطه که مرکز روحانیت نیز بود ادامه پیدا نمود و شاهزادگان پارس بنام بغداتیا یا فراداتیا در طول دوره سلوکیان و پارتها نیز فرمانروایی خود را ادامه دادند تا آنکه اردشیر بابکان که از این خاندان بود شاهنشاهی پارت را برانداخت و خود مؤسس سلسله ساسانی گردید .

۸- سلوکیه کنار دجله موقع ممتازی داشت ، اسکندر مایل بود آن شهر را پایتخت خود قرار دهند و مقدمات اینکار را شروع کرد ولی مرگ باو مهلت نداد . سلوکوس اول آن شهر را بنا کرد و توسعه داد و پایتخت اول خود قرار داد (سال ۳۱۲ پ.م). این شهر بزودی یکی از آبادترین و پر ثروت ترین شهرها گردید . در قرن سوم پ - م در حدود ۶۰۰٫۰۰۰ تن جمعیت بود و ضرابخانه مفصلی داشت . سکههایی از مهرداد اول ضرب ضرابخانه سلوکیه موجود است که جزو القاب وی کلمه دوستدار یونان بکار رفته است . این مورد بطور قطع یکی از اقدامات مهم سیاسی مهرداد بوده است . ( ر . ک . به پایتختهای شاهنشاهی ایران (تیسفون) (ص-۱۰۸) از انتشارات شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران ) . تألیف ملکزاده بیانی .

مرکز اقتدار و پایتخت معتبر سیاسی و اقتصادی سلوکیان بود، درآمد و شاهنشاه بابل شناخته شد.

مهرداد، در ساحل چپ دجله در مقابل سلوکیه محلی که بعدها بنام تیسفون پایتخت بزرگ پارتیان و سپس ساسانیان گردید، اردوی نظامی خود را مستقر ساخت.

مهرداد اول با درایت ذاتی، شاهنشاه پارت را بصورت يك قدرت جهانی در آورد. سرحدات بوضع اطمینان بخشی درآمد و آرامشی که در سراسر کشور پدیدار گردید، امور تجاری و رفت و آمد بازرگانان و کاروانیان بسهولت انجام میشد. اساسی را که مهرداد اول در جهت حیات سیاسی و اقتصادی کشور پی ریزی نمود، مهرداد دوم بزرگ (۲۳-۸۸ پ. م) تثبیت نمود و امور تجاری و مالی بر پایه صحیح و متین و نظام معینی استوار گردید (ش-۲).



شکل ۲

مهرداد دوم (بزرگ) (۱۳۴ - ۸۷ پ - م)  
از مجموعه موزه بانک سپه

(۴)

سازمان اداری و مالی بمناسبت تقسیمات کشوری بنا بر ساتراپیها و فرمانروائیهای محلی تابع، مانند پارس و الیمائی و مسن<sup>۹</sup> و ماد (آتروپاتن) و گرگان، یکنواخت نبود. هر منطقه یا ساتراپی، دستگاه مالی خاصی داشت که بترتیب مالیات خود را به خزانه شاهی می فرستاد.

در مورد ساتراپیها و تقسیمات کشوری، از طرف مورخان نظرات مختلفی ایراد شده است. بعضی از آنان نوزده ساتراپی<sup>۱۰</sup> و برخی تا بیست و پنج ساتراپی گفته اند.<sup>۱۱</sup>

حدود کشور ایران در طی پنج قرن شاهنشاهی پارت همواره بیک وسعت نبود و نواحی سرحدی و مرزهای کشور بر اثر جنگها و اغتشاشات اغلب در تغییر بودند. زمانی مناطقی اضافه می شد و جزء سرزمین ایران در می آمد و گاهی قسمتی از دست میرفت. شاید برای تعیین حدود و ثغور شاهنشاهی پارت بهترین دوره قرن اول میلادی و زمان شهریاری مهرداد دوم باشد زیرا از یک سو قدرت سلوکیان برای همیشه درهم شکست و از سوئی دیگر رومیان هنوز در ابتدای دوران قدرت نمائی خود در جانب شرق بودند. لذا حدود کشور را تا حد نزدیک به یقین به این ترتیب میتوان تعیین نمود. از مشرق حدود پنجاب از شمال رود جیحون و دریای خزر و کوههای

۹- مسن = میسان (خوزستان) : سرزمین کوچکی بود که مانند الیمائی توسط یکی از شاهزادگان اشکانی اداره میشد.

۱۰- دیاکونو در کتاب اشکانیان بروایت ایزیدور خراکس (Isidore de Kharax) که نوزده ساتراپی گفته است، نقل کرده و خود معتقد است که تعداد آنها بیش از این بوده است. زیرا ایزیدور فقط ساتراپ نشینانی را نام می برد که شاهراههای مورد مطالعه وی از آنها عبور میکرده (ص ۶۱-۶۲) ترجمه کریم کشاورز.

۱۱- گیرشمن در کتاب ایران از آغاز تا اسلام فقط ممالک تابع را هیجده عدد می شمارد و بقیه کشور به ایالاتی تقسیم میشده و میگوید که در رأس آنها غالباً رؤسای خاندانهای بزرگ پارت قرار داشتند که عموماً شغل والی (ساتراپ) را به عنوان موروثی حفظ میکردند. (ص ۶۲) ترجمه دکتر معین.

قفقاز، از جنوب دریای عمان و خلیج فارس و از مغرب رود فرات. مهرداد دوم ۱۲۳-۸۸ پ.م برای اداره قلمروئی چنین وسیع، متوجه گردید که لازم است به فرمانروایان و ساتراپها اختیار بیشتری داده شود، تاهریک از آنان با آزادی عمل بهتر و بیشتری بتوانند در پیشرفت امور منطقه خود در جهات مختلف عمرانی و تولید عواید پردازند.

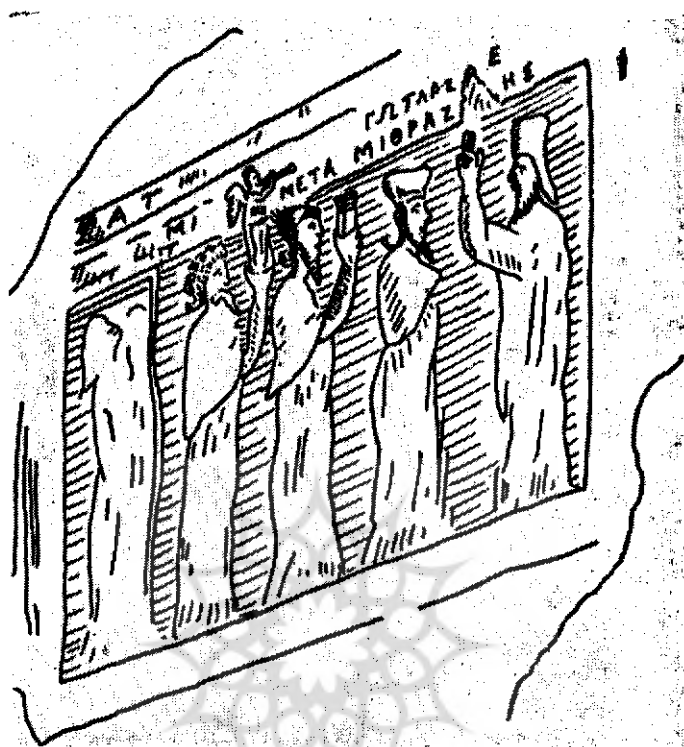
آثار متعدد و کتیبهها و حجاریهایی که بجای مانده مبین این مسئله می باشد. در نقش برجسته بیستون<sup>۱۲</sup> مهرداد دوم در مقابل ساتراپ بزرگ گودرز و سه تن از بزرگان ایستاده است. نوشته کتیبه چنین است: «پادشاه بزرگ مهرداد گودرز ساتراپ ساتراپها»<sup>۱۳</sup> در الواح بابلی سال (۹۱ پ.م) نام گودرز با نام زن او ملکه او عاشی آباتوم آمده است<sup>۱۴</sup> (ش - ۳).

اعطای قدرت به فرمانروایان و شاهان محلی منحصر به مهرداد دوم نیست و در طی دوران سلطنت پارتیان بارها این مورد دیده میشود. چنانکه در نقش برجسته مکشوفه درشوش که از سال ۲۱۵ میلادی است، اردوان پنجم (۲۱۶-۲۲۴م) آخرین شاهنشاه پارت

۱۲- این نقش برجسته در پائین صخره بیستون در زیر نقش برجسته داریوش بزرگ قرار دارد. شاید انتخاب این محل بدین جهت باشد که مهرداد دوم خواسته است پیوند شاهنشاهی پارتیان را با شاهنشاهی هخامنشی بدین وسیله نشان دهد.

۱۳- هر تسفلد کتیبه این نقش را که بخط یونانی است خوانده و نام دوتن دیگر کوفاسات Kophasates و میترات Mithrate است. نام سومی سائیده شده و قابل خواندن نبوده است.

۱۴- تاریخ سیاسی پارت نیلسون دوبواز (N. C. de bevoise) ترجمه علی اصغر حکمت،



شکل ۳

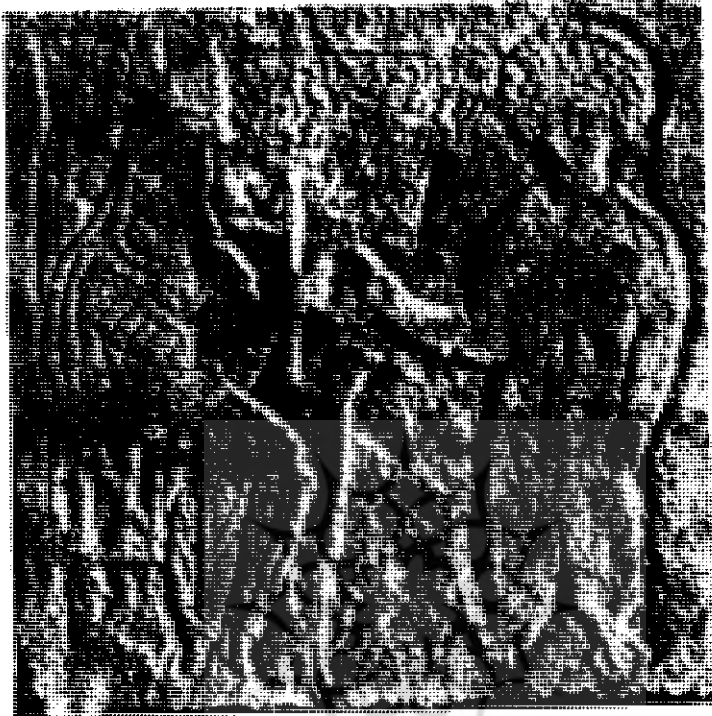
نقش برجسته مهرداد دوم و ساتراپ بزرگ موذرز و سه تن از بزرگان  
بر صخره بیستون

حلقه فرمانروائی را به ساتراپ شوش خوزاک<sup>۱۵</sup> میدهد<sup>۱۶</sup> (ش-۴)  
در نقش برجسته تنگ سروک<sup>۱۷</sup> شاه الیمائی که تابع پارت  
است حلقه فرمانروائی را به دو تن از حکام خود میدهد (ش-۵)  
بنابراین نقش میتوان چنین استنتاج نمود که تفویض قدرت

#### ۱۵- Khwasak

۱۶- این نقش برجسته در موزه ایران باستان است .

۱۷- در نقش تنگ سروک (خوزستان) که مربوط به اوایل قرن دوم پیش از میلاد است . شاه الیمائی که بر تخت مجلی نشسته (درازکشیده) حلقه فرمانروائی را به دو تن از حکام میدهد. در پشت سر وی یکی از نگهبانان خاصه ایستاده است .



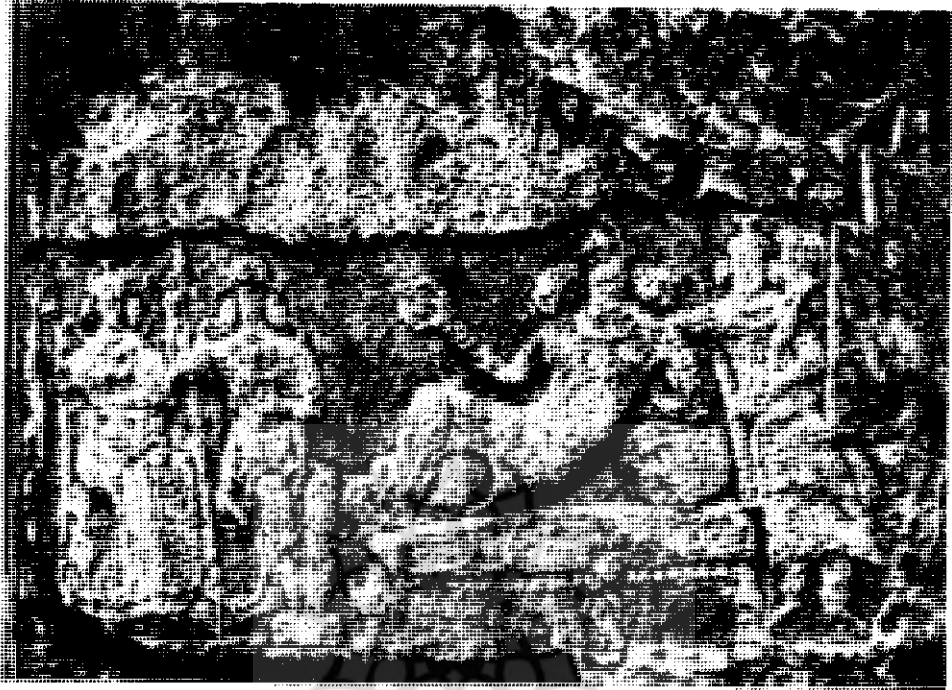
شکل ۴

نقش برجسته مکشوفه در شوش ، اردوان پنجم حلقه فرمانروائی را به ساتراپ شوش خوراک میدهد .  
( موزه ایران باستان )

نه تنها به ساتراپ ها از طرف شهریان پارت معمول بوده است . بلکه پادشاهی های تابع هم به حکام زیر نفوذ خود اختیارات کافی میدادند .

در تشکیلات دولت پارت مقام اول را مرزبانان داشتند که محتملا در حدود چهارتن بودند ، سپس ساتراپ ها که تابع مرزبانان بودند . هر ساتراپی برای سهولت اداره کردن آن به چند ناحیه یا هیپارخی<sup>۸۱</sup> تقسیم می شد که این نواحی نیز به واحدهای دیگری





شکل ۵

نقش برجسته تنگ سروک

شاه الیهائی حلقه فرمانروائی را به دوتن از حکام منطقه خود میدهد

( اوایل قرن دوم پ - م )

منقسم میگردید . امور مالی هر ساتراپی را یکنفر اداره میکرد که بنا بر ثروت محل ، مالیات میپرداخت . زیرا حیات اقتصادی کشور بمناسبت شرایط اقلیمی هر منطقه یا ساتراپی ، بیک روال نبود لذا هر منطقه طبق وضع خاصی اداره میگردید که بادرآمد آن منطبق باشد .

معمولا ریاست سازمان اداری مالیاتی ، باشخص صاحبمقام یا از متنفذین دستگاه شاهی بود ومالیات ارضی و زراعی برحسب مقدار درآمد تعیین میگردید . وصول مالیات زراعتی وحتىی جرائم ، بوسیله مباشران پس از محاسبه وثبت آنها در دفاتر ، اخذمیگردید .

بر اراضی شاهی و معابد و اراضی جماعات روستائی، که جزو املاک شاهی بودند نوع خاصی مالیات تعلق می گرفت و شاید قسمتی از آن از پرداخت معاف می بود. ۱۹

از کاوشهای دژ مهردات کرت<sup>۲۰</sup> در نسا که اقامتگاه شاهان اولیه پارت و مقر ساتراپ بوده اسنادی کشف گردیده<sup>۲۱</sup> که مبین وضع اقتصادی و امور مالی است. از اسناد مکشوفه در دورا اروپوس<sup>۲۲</sup> نیز چنین مستفاد می شود که در بعضی از شهرها علاوه بر افرادی که برای اداره امور مالی انتخاب میشدند، از بین بزرگان محل نیز اشخاصی بنام ناظر (اپیستات)<sup>۲۳</sup> تعیین می گردیده تا ضمن نظارت حافظ منافع شاه باشند.

سندی متعلق به سال ۱۲۲ میلادی در دورا-اروپوس بدست آمده که برای معامله بین فرهاد نامی از بزرگان محل و یک زارع بنام بارلاس<sup>۲۴</sup> تنظیم گردیده است. در این سند تمام شرایط قید گردیده و مبلغ پیش قسط پرداخته شده، چهارصد درهم<sup>۲۵</sup> می باشد.

۱۹- در بایگانی نسا از قسمتی که انتشار یافته است مطالبی درباره مالیاتی که از ناکستانها واقع در اراضی شاهی وصول میگردد بدست می آید. (کتاب اشکانیان - دیاکونو - ترجمه کشاورز ص - ۷۲).

۲۰- دژ مهردات کرت یا شهر شاهی اقامتگاه اولین شاهان پارت و مخزن گنجینه و آرامگاه آنان بود. این دژ در جنوب شرقی نسا پشت حصار گرد شهر قرار داشت.

۲۱- در سال ۱۹۳۰ میلادی باستانشناس روسی ماروچنکو (A. Maruchtchenko) در منطقه نسا گمانه زنی کرد. از ۱۹۴۶ کاوشهای مرتبی تحت ریاست پرفسور ماسون (M. E. Masson) آغاز شد. کاوش این منطقه تاریخی تاکنون ادامه دارد.

۲۲- Dura - Europos شهری که بوسیله سلوکوس اول (۳۱۲-۲۸۰ پ. م) در اواخر دوران زندگی در ساحل راست فرات بنا گردید. این شهر در اوایل قرن اول جزء متصرفات پارت درآمد. در کاوشهایی که در این منطقه انجام گرفته ابنیه و آثار و معابد و نوشته هایی از این دوره بدست آمده است که از لحاظ تاریخ پارت واجد اهمیت بسیار است.

Epistat ۲۳

Baaras ۲۴

۲۵- هر درهم در حدود ۴ گرم نقره است لذا مبلغ پیش قسط در حدود ۱۶۰۰ گرم نقره میباشد.

درسند مهمی از اردوان به اهالی شوش (سال ۲۲ پ.م) میتوان از طرز انتخاب خزانه‌دار شهر و ارتباط شهرها با شاه یا ساتراپ‌ها و توجه بسیار شاهنشاهان در امور داخلی کشور اطلاع حاصل نمود. در این نامه اردوان تمایل خود را برای انتخاب مجدد خزانه‌دار بنام هستیا<sup>۲۶</sup> ابراز میدارد.

با وجود آنکه قانون شهر، تجدید انتخاب يك شخص برای يك نوع شغل را قبل از گذشت سه سال منع میکرد معینا اردوان ضمن اشاره به مراتب شایستگی هستیا، سمت خزانه‌داری مجدد او را تأیید کرده است.

در کاوشهای دژ مهردات کرت، باستان‌شناسان ضمن کشف آثار و ابنیه، تعداد زیادی اسناد اقتصادی پارتی و اثر مهر همچنین انبارهای املاک خاصه سلطنتی را کشف کرده‌اند. از انبار مخصوص شراب بیش از دو هزار قطعه سفال<sup>۲۷</sup> بدست آمده که روی آنها با رنگ سیاه مبداء تهیه شراب از املاک مختلف سلطنتی نوشته شده است (ش-۶). بر تعداد زیادی از آنها نام تاکستانهایی که شراب به انبار مخصوص مهردات کرت فرستاده‌اند، ذکر شده است. عواید این املاک اختصاصی پس از وصول به خزانه سلطنتی وارد میگرددید.<sup>۲۸</sup>

گاهی اوقات قسمتی از املاک خاصه را شاه به افرادی واگذار میکرد. چنانکه در پوست نوشته‌ای بخط آرامی که از دورا اروپوس کشف شده است، شاه به شخصی بنام منه‌زی‌ماخ<sup>۲۹</sup> ملکی را به تیول

۲۶- Hestiaios مردی ثروتمند بود که قسمتی از هزینه مصارف عمرانی شهر را از دارائی خود می‌پرداخت. نام وی با عنوان «محترمترین دوستان» آمده است. بی‌شک هستیا جزو اشراف محل و از دسته طرفداران اردوان دوم بوده است.

Ostraca ۲۷

۲۸- V. G. Lukonin (ص ۲۳). Archaeologia Mundi (Iran II) تالیف

Mnesimachos ۲۹



شکل ۶

نوشته بخط آرامی (پهلوی اشکانی) بر روی سفال مکشوفه از مهربدات گرت (نسا)  
( قرن دوم یا اول پ - م )

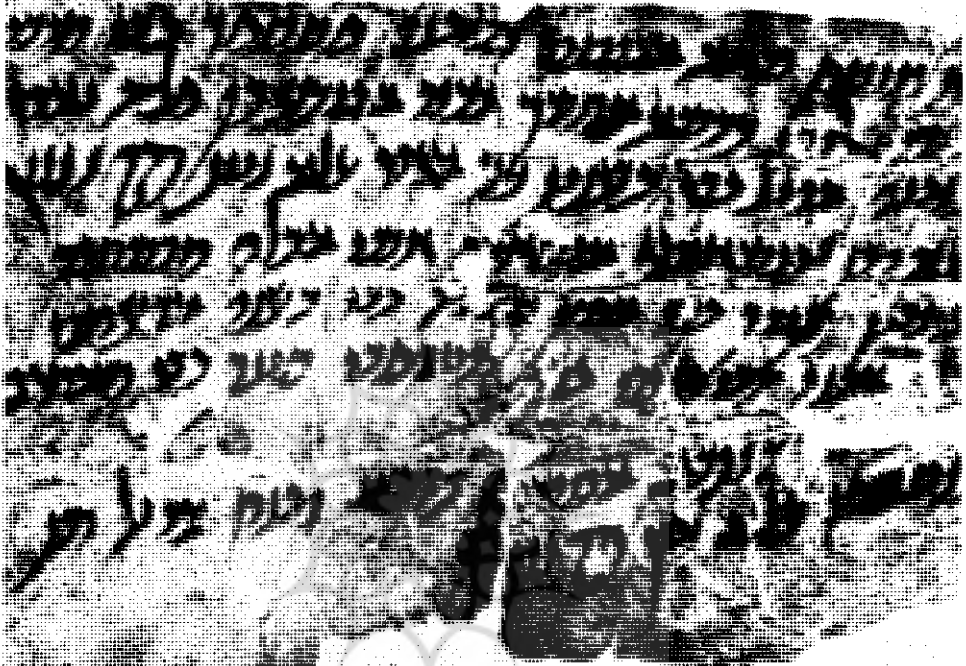
داده است. در این پوست نوشته شرایط واگذاری تیول نیز قید گردیده است<sup>۳۰</sup> از جمله اینکه اگر صاحب تیول آنچه را که میبایستی به موقع بپردازد نمی‌پردازد، جریمه به او تعلق می‌گرفت. نوشته پوست‌های مکشوفه، اورامان<sup>۳۱</sup> بسیاری از مسائل

۳۰- در پوست نوشته نامبرده، شرایط به این ترتیب است که اگر دقت کافی در نگهداری و آبادی تیول بکار نبرد و منافع به خزانه شاهی بموقع نرسد (منه زی ماخ) حقوق خود را در ورده‌مملکت تیول از دست میدهد. ضمناً قید گردیده است که او حق ندارد تیول را به رهن گذارد. (ر. ک. به Iran II Archaeologia Mundi تألیف V. G. Lukonin (ص ۲۳ و ۲۴).

۳۱- در سال ۱۹۰۹ میلادی چند چوپان در یکی از غارهای نزدیک اورامان (کردستان) یک کوزه گلی مهور بدست آوردند که درون کوزه سه نوشته پوست (Parchemins) جای داشت. یک پوست نوشته بخط آرامی و دو تای دیگر بخط یونانی است. هر سه قطعه پوست نوشته تاریخ‌دار هستند. تاریخ سال بنا بر تاریخ سلوکی و ماهها ماه یونانی است.

اولی: خط آرامی: سال ۳۰۰ سلوکی مطابق ۱۱ میلادی.  
دومی: خط یونانی: سال ۲۲۵ سلوکی مطابق ۸۸ پ - م. ماه آپه‌لایوس (Apellaios) = آبان ماه.  
سومی: خط یونانی: سال ۲۹۱ سلوکی مطابق ۲۲ پ - م.

اقتصادی و مالی و معاملاتی جوامع روستائی را روشن میسازد. این نوشته‌ها منابع مستند و ذی‌قیمتی درباره‌ی اوضاع اجتماعی و اقتصادی دوران پارتیان می‌باشند (ش-۷)



پوست نوشته بخط پهلوی پارتی مکشوفه از اورامان این سند از سال یازدهم میلادی است .

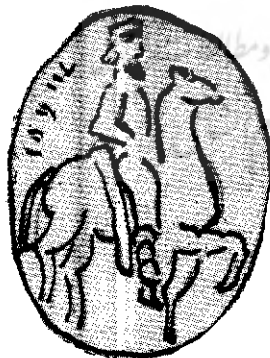
در پیشبرد امور اقتصادی کشور بردگان که بنام بندك<sup>۳۲</sup> خوانده می‌شدند سهم زیادی داشتند. از بندكها بجز کارهای مرجوعه کارهای دیگری در امور تولیدی چون کشاورزی و استخراج معادن استفاده می‌شد. از قرن دوم میلادی در وضع بسیاری از بردگان

۳۲- (Bandak) کلمه بنده در دوران اسلامی بکار رفته است. نوعی دیگر از بردگان را آنشهریک (Anshahrik) مینامیدند از معنی این واژه که غیر شهری یا بیگانه است چنین استنتاج نمود که این نوع بردگان اسیرانی بودند که به بردگی درمی‌آمدند. آنشهریکان در صورتیکه حق‌السهم دریافت می‌داشتند و از آزادی نسبی برخوردار بودند می‌توانستند حق خود را به فرزندان خود واگذار کنند.

تغییراتی حاصل شد باین معنی که با وجود آنکه آنان جزو دارائی ارباب خود محسوب می شدند از آزادی نسبی برخوردار شدند و میتوانند از دسترنج خود به تناسب کار انجام داده، سهم ببرند. بهره گرفتن این ردیف بردگان موجب کار زیادتر آنان و در نتیجه تولید ثروت بیشتر برای کشور گردید.

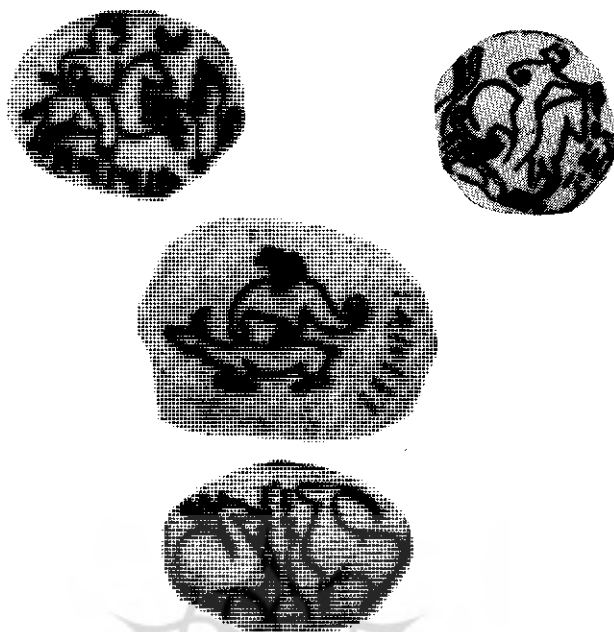
مهرداد اول (۱۷۱-۱۳۸ پ.م) با تصرف بین النهرین یکی از مراکز مهم و تجارتي را بدست آورد. در تسخیر سرزمین الیمائی پس از شکست دمتریوس دوم، ذخایر فراوان معابد شوش (معابد آئین آناهیتا) را به غنیمت گرفت و بخزانه سلطنتی فرستاد.

ضمن کاوش نسا، در جنوب کاخ سلطنتی از ساختمان چهارگوش ایوان که خزانه شاهی بود آثار متعددی بدست آمده است، مانند ظروف سفالی، ظروف شیشه، مجسمه های مرمری، جامهای عاج کنده کاری شده<sup>۳۳</sup> و تعدادی مهر که احتمالا برای مهور کردن درهای بنای خزانه بکار رفته است. این آثار متعلق به حدود قرن دوم پیش از میلاد میباشد. (ش ۸-۱۲)



شکل ۸  
مهر یکی از بزرگان پارت  
(مهرداد گرت)

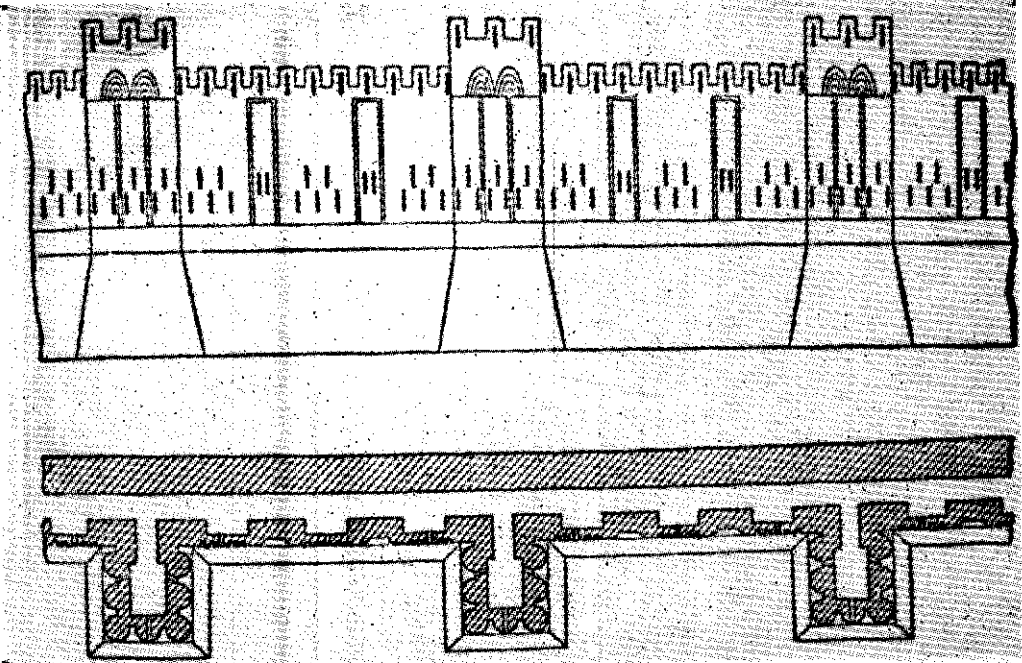
۳۳- جامهای عاج بدست آمده از محل خزانه نسا بشکل شاخ است که روی آنها نقوش مختلفی کنده کاری شده است. انتهای جام ها در مجسمه نیم تنه حیوانات افسانه ای مانند شیر بالدار، حیوان عجیب الخلقه بالدار، و نیم تنه الهای تزئین یافته است.



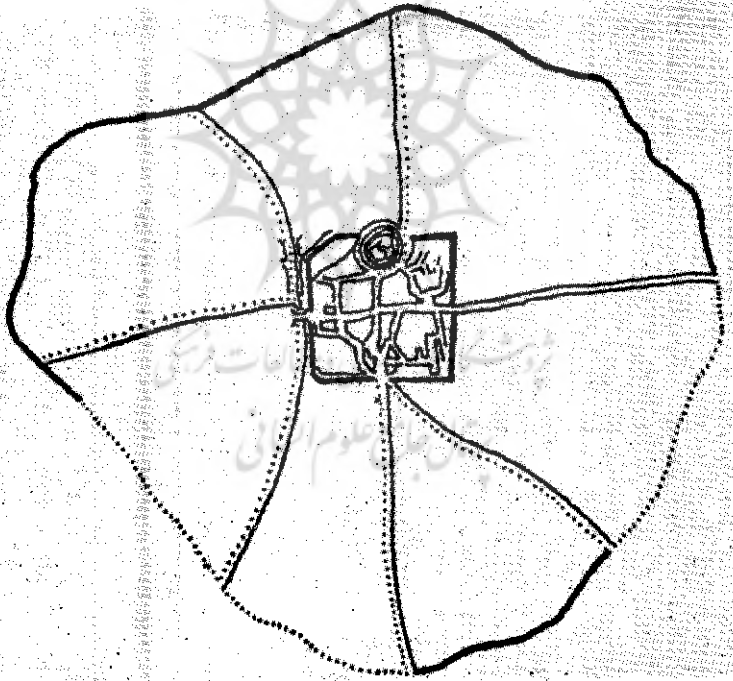
شکل ۹-۱۲

اثر مهر که برای مهور کردن درهای خزانه بکار رفته است  
مکشوفه از مهورات کرت (نسا)

از این دوره بحران اقتصادی و رکود کار تجارت که بر اثر اغتشاشات و جنگ‌هایی که برای راندن سلوکیان از ایران صورت گرفته بود از بین رفته است. رومیان از یکسو و پارتیان از سوی دیگر تمایل شدید خود را به برقراری نظم در امور تجاری، ابراز داشتند. پارتیان چنانکه گفته شد اهتمام ورزیدند که سازمان‌های مالی و اقتصادی بر مبنای نوین و روال منظمی برقرار گردد. دولت پارت توجه خاصی نسبت به جاده سازی و نگهداری و مرمت آنها و احداث مراکز حمل و نقل، مبذول داشت. در طول راهها برای آسایش کاروانیان و تجار، منازل و ایستگاه‌ها که دارای اسبان آماده بودند، ایجاد گردید. جاده‌هایی که از بیابان میگذشت با کاروانسراهائی باچاه آب، مجهز بود. در شهرها، (شس-۱۲۳-۱۲۴) سراهائی برای سکونت تجار و کاروانیان



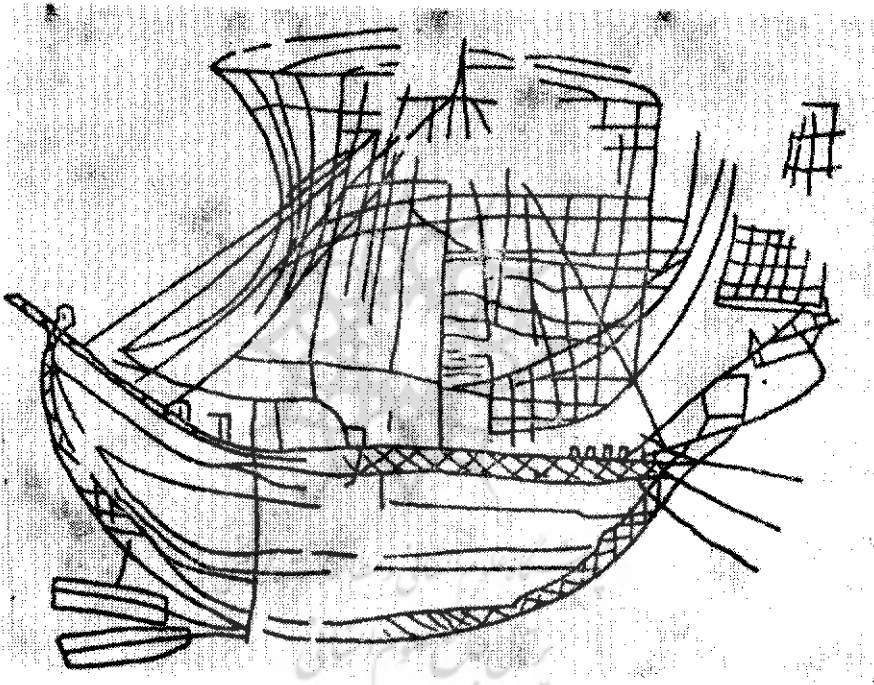
شکل ۱۳  
دیوار شهر مرو ( دوره پارت )



شکل ۱۴  
طرح شهر مرو ( دوره پارت )  
عکس از کتاب M. A. R. Colledge است



وجود داشت. برای حراست راهها، مستحفظینی گماشته شده بود که جاده‌ها را سوار بر اسب تحت مراقبت داشتند که کاروانیان با امنیت کامل و آسوده خاطر برفت و آمد خود ادامه دهند<sup>۳۴</sup>. درباره کالاهائی که بوسیله کشتی از بنادر خلیج فارس بارگیری میگردید تا جزیره سیلان و سپس بنادر چیل میرسید، نیز مراقبت زیادی صورت میگرفت<sup>۳</sup> (ش-۱۵)



شکل ۱۵

طرح این کشتی تجارتي پارتی ضمن کاوش در یکی از بناهای دورا اروپوس که اختصاص به کاروانیان برای تجارت از راه زمین و دریا داشته است بدست آمده است. عکس از کتاب پارتیان M. A. R. Colledge است.

۳۴- اسنادی که از دورا اروپوس کشف شده وجود دستجات مستحفظین سواره را ثابت میکند. حتی برای حراست ازجان و مال کاروانیان در طول راه با آنان همراه بودند. (ر. ک. ایران از آغاز تا اسلام. تالیف گیرشمن. ترجمه دکتر معین، ص ۲۸۶).  
 ۳۵- ایران از آغاز تا اسلام. تالیف گیرشمن. ترجمه دکتر معین، (ص ۲۴۸ و ۲۸۵)، واشکانیان تالیف م. م. دیاکونو (ص - ۷۴).

مالیات و حقوق گمرکی که از تجار و کاروانیان اخذ میگردید یکی از عواید مهم کشور بود .

مهرداد دوم در حدود سال (۱۱۵ پ - م) با هیأتی که بمنظور سفارت از جانب امپراطور چین<sup>۳۶</sup> به دربار وی آمده بود، معاهدهای بر اساس تسهیلات در امور بازرگانی و عبور و مرور از شاهراههای تجارتهای از سرحدات روم تا چین که بنام راه ابریشم معروف است ، منعقد ساخت و رابطه مستقیمی بین دو شاهنشاهی ایجاد گردید.<sup>۳۷</sup> دولت پارت از تجارت با چین استفاده زیاد می برد و از کاروانهای حامل کالا که در جاده بزرگ ابریشم<sup>۳۸</sup> پیوسته در حرکت بودند، حق عبور (ترانزیت) دریافت میکرد.

حقوق گمرکی و حق عبور، عایدی مهمی بشمار می آمد که بطور استمرار به خزانه کشور، واریز می شد. از طرفی عواید گمرکی و از طرف دیگر تجارت ایران با صدور کالا و مصنوعات<sup>۳۹</sup> به خارج موجب پیشرفت صنعت و تقویت بنیه مالی کشور و بانکداران گردید .

اساس پولی پارت بر سیم بود و آنچه مسلم است پارتیان سکه زر بکار نمی بردند و معاملات و داد و ستد بوسیله سکه های سیمین درهم<sup>۴۰</sup> چهار درهمی<sup>۴۱</sup> و برنزی ابول (پشین)<sup>۴۲</sup> انجام

۳۶- ووتی (WU-TI) (۱۴۱-۸۷ پ - م) .

۳۷- هنگام بازگشت سفرا شاهنشاه پارت هیأتی به چین روانه کرد و هدایائی برای امپراطور فرستاد .

۳۸- جاده ابریشم از سرحد چین ، ترکستان ، مرو ، صد دروازه ، ری ، هگمتانه ، انطاکیه (سوریه) عبور کرده به مدیترانه میرسید . به این طریق محصولات و مصنوعات از سواحل مدیترانه به آسیای مرکزی و چین صادر می شد و کالا رد و بدل میگردد و معاملات انجام میگرفت .

۳۹- علاوه بر انواع مصنوعات و کالاهای مختلف ، فلزاتی که از کانه های کشور بدست می آمد و حق استخراج آن با شهریان پارت بود صادر میگردد .

۴۰- حدود ۴ گرم . ۴۱- حدود ۱۶ تا ۱۵/۵۰ گرم . ۴۲- ۳-۴ گرم .

## میگرفت. ۴۳

دستگاه مالی پارت برای تسهیل امور تجاری و بازرگانی و گسترش آن، پول خود را بر مبنای تازه‌ای قرار نداد و همچنان اصول پولی را که از ابتدای این دوران پرورش سلوکیان پایه‌گذاری شده بود، ادامه داد. این وضع موجب توازن پولی با همسایگان غربی و سپس با رومیان گردید. زیرا درهم پارتی با دراکم<sup>۴۴</sup> رومی از حیث وزن نزدیک بود و این ترتیب در پیشرفت حیات اقتصادی ایران در جهت معاملات با رومیان، مؤثر بود. ولی بحرانی که در اواخر این دوره در جامعه پارتی بواسطه ضعف تشکیلات و عوامل دیگر روی داد، تاحدی اقتصاد کشور را دستخوش آشفتگی و بی‌نظمی نمود. ناچار این وضع در ارتباط بازرگانی و تجارت بین شرق و غرب بی‌تأثیر نبود. معیناً هنگام سقوط شاهنشاهی پارت با وجود پیکارهای متعددی بین سپاهیان اردوان پنجم و اردشیر بابکان که نزدیک به پنج سال طول کشید، خزانه کشور کاملاً تهی نگردید و در سازمان مالی دگرگونی کلی حاصل نگشت. و شاهنشاهی جدید ساسانی هم از آن بهره فراوان برد<sup>۴۵</sup> و این وضع خود نتیجه اقتصاد قوی و مستحکم دوران پارتی بوده است.

۴۳- اشکانیان تألیف دیاکونو و ترجمه کشاورز (ص ۷۵ - Coinage of parthia) تألیف

D. Sellwood (ص ۵) و (De Morgan) Manuel Denumismatique Orientale

(ص - ۱۲۱) .

Drachme - ۴۴

۴۵- از آثار بسیار قابل توجه باقیمانده خزانه سلطنتی نسا که در اوایل دوران ساسانی مورد غارت قرار گرفت و شاید بهتر باشد که گفته شود از خزانه پارتی به خزانه ساسانی انتقال پیدا نمود، میتوان به ارزش واقعی و لروت بسیار یکی از خزائن پارتی که در آن محل محفوظ و نگهداری میگردد، بی‌برد .

## منابع

- 1- Malcelm A. R. Colledge.  
The Parthian U. S. A. 1967.
  - 2- Lukonin V. G.  
Archaeologia Mundi Iran II  
Ed. Nagel. 1967
  - 3- Ghirshman R.  
Parthes et Sassanides. Gallimard 1962
  - 4- J. De Morgan  
Manuel de Numismatique oriental T. I.  
Paris 1936
  - 5- D. Sellwood  
Coinage of Parthia. London 1971
  - 6- Mc Dowell R. H.  
Coins form Seleucia on the Tigris  
university of Michigan. 1935
  - 7- Porada. E.  
Iran ancien  
Ed. Albin Michel Paris 1963.
  - 8- Rostovtzeff M. I.  
Dura and the probleme of Parthian Art  
Oxford 1938
  - 9- Cumont F.  
Fouilles de Dura - Europos  
Paris 1926
- ۱- دیاکونوو . اشکانیان ترجمه کریم کشاورز سال ۱۳۴۴ .
  - ۲- نیلسون دو بوآز (N. C. Debevoise) .  
تاریخ سیاسی پارت .  
ترجمه علی اصغر حکمت - سال ۱۳۴۲ .
  - ۳- گیرشمن . از آغاز تا اسلام .  
ترجمه دکتر محمد معین بنگاه ترجمه و نشر کتاب سال ۱۳۳۶ .
  - ۴- کوتشمید : تاریخ ایران ، ترجمه کیگوس جهاندازی .
  - ۵- ملک زاده بیانی . پایتخت‌های شاهنشاهی ایران .
  - ۶- هگرتانه همدان .
  - ۷- تیسفون .
  - از انتشارات شورای مرکزی جشنهای شاهنشاهی سال ۱۳۵۰ .
  - ۸- دکتر شیرین بیانی (اسلامی) . شوش سال ۱۳۵۰ .
  - ۹- رنه گروسه R. Grousset تمدن ایرانی - ترجمه دکتر بهنام .